

GİRİŞ

Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq üzrə Təşkilatın (ATƏT) 1992-ci il iyul ayında Xelsinkidə milli azlıqların işi üzrə Ali Komissar vəzifəsini təsis etdi. Ali komissarın əsas məqsədi “erkən mərhələdə münaqişələrin qarşısını almağa xidmət edirdi”. Bu mandatın yaradılması keçmiş Yuqoslaviyada yaranan vəziyyət ilə əlaqədar idi. Yuqoslaviya münaqişəsinin Avropanın digər regionlarında, xüsusilə demokratiyaya keçid dövrünü yaşayan dövlətlər arasında təkrarlanmamasına, eləcə də 1990-cı ilin noyabr ayında Yeni Avropanın Paris Xartiyasında dövlət başçıları tərəfindən qəbul olunan sülhə nail olunması lahiyəsinə zərər vura bilərdi.

1993-cü il yanvarın 1-dən etibarən Maks van der Stul milli azlıqların işi üzrə ATƏT-in ilk Ali Komissarı (MAAK) vəzifəsinin icrasına başladı. Parlamentin keçmiş üzvi, Niderlandın xarici işlər naziri, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının daimi nümayəndəsi və ən əsası insan hüquqlarının müdafiəçisi olan cənab van der Stul şəxsi təcrübəsinə əsaslanaraq, xüsusi diqqətini Avropada azlıqlar ilə mərkəzi hakimiyyət dairələri arasında çoxsaylı itxilafə cəlb etdi. Sülhməramlı diplomatiya metodlarından istifadə edən MAAK hal-hazırda Albaniya, Xorvatiya, Estoniya, Macarıstan, Qazaxıstan, Qırqızstan, Latviya, Keçmiş Yuqoslaviya Respublikası olan Makedoniya, Rumıniya, Slovakiya və Ukrayna dövlətləri də daxil olmaqla, onlarla ölkədə öz fəaliyyətini həyata keçirir. İlk növbədə MAAK-in diqqət mərkəzini dövlət hakimiyyətin potensial mənbəyi kimi çıxış edən milli-etnik qruplar təşkil edir.

Milli azlıqlarla bağlı münaqişələrin mənbəyini nəzərdən keçirən MAAK bu problemlərə müstəqil, ədalətli və bələdçi əməkdaş kimi yanaşır. MAAK nəzarət funksiyasını yerinə yetirməsə də, şəxsi fəaliyyətində bütün dövlətlər tərəfindən qəbul edilmiş beynəlxalq normalardan ölkələri tərəfindən imzalanmış sazişləri, xüsusilə də ATƏT-in insan haqları üzrə Konferensiyasının Kopenhagen müşavirəsi və onun IV-cü bəndi haqqında sənədləri qeyd etmək lazımdır. Bu sənədin IV-cü bəndində milli azlıqlar münasibətdə vəzifələr təyin olunmuşdur. Qeyd etmək lazımdır ki, ATƏT-in bütün ölkələri, BMT-nin üzvləri kimi, insan və milli azlıqların hüququnu müdafiə etməyə bərludurlar. ATƏT-in tərkibinə daxil olan dövlətlərin xeyli hissəsi Avropa Şurasının normalarına da əməl edirlər.

Beş il səmərəli fəaliyyətdən sonra MAAK, onun fəaliyyət çərçivəsində daxil olan bir sıra dövlətlərin marağını ifadə edən mövzuları aşkar etmişdir. Milli azlıqlara aid olan şəxslərə ana dilindən xüsusi və ictimai sahələrdə istifadə etmək hüququ verilmişdir. İnsan hüquqları üzrə beynəlxalq vasitələr müxtəlif kontekst şəklində bu hüquqa əsaslanır. Bu yönümdən dil sosial təşkilatın zəruri vasitələrindəndir. Bildən istifadə etmək, dövlətin funksiyalaşdırılmasının çoxlu saydı aspektlərindən asılıdır. Demokratik dövlətdə insan haqqlarının qorunmasına meyl siyasət və hüququn əsas məqsədlərindən birinə çevrilməkdədir. Müvafiq balansı əldə etmək imkanına malik olmamaq, etniklər arası gərginliyin mənbəyinin yaranmasına səbəb ola bilər.

Bu amilləri nəzərə alan MAAK 1996-cı ilin yay aylarında Etnik arası münasibətlər üzrə Fonda, beynəlxalq səviyyəli ekspert qrupunun təşkil olunması və onlardan ATƏT regionunda yaşayan milli azlıqların dil hüququnun bilavasitə həyata keçirilməsinə dair tövsiyələrin alınması haqqında sərəncam vermişdir. MAAK-dan alınan tələbnamə, milli azlıqların təhsil hüququ üzrə Haaqa tövsiyəsinin və izahedici məktubların tərtib olunmasına şərait yaratdı.¹

Qeyri-hökumət təşkilatı olan və 1993-cü ildə yaranan Etnik arası münasibətlər Fondu, MAAK-a kömək məqsədilə, müxtəlif müvafiq intizam qaydaları üzrə ekspertlər arasında Osloda iki və Haaqada bir məsləhət müşavirəsi keçirmişdir. Ekspertlərin tərkibi beynəlxalq hüquqda ixtisaslaşmış hüquqşünaslardan, habelə dilşünas, ictimai təşkilatın fəal üzvləri və politoloqlardan təşkil olunmuşdu. Ekspertlərin tərkibi aşağıdakılardan ibarət idi:

Raul Vallenberq adına İnstitutun müdiri, professor Qubmundur Alfredsson (İsveç); İnsan Hüquqları üzrə Norveç, İnstitutunun baş elmi işçisi, professor Asbyern Eyde (Norveç); İnsan Hüquqları və Etnik tədqiqat üzrə Latviya mərkəzinin baş elmi işçisi, xanım Ancelita Kamenska (Latviya); Azişlənən Dillər üzrə Avropa bürosunun baş katibi, cənab Donall O'Riqaeyn (İrlandiya); Söz azadlığı üzrə Norveç Forumunun məsləhətçisi, xanım Beata Slidal

¹Milli azlıqların hüquq üzrə Haaqa Tövsiyələrinin və izahat məktublarının bir neçə dildə olan nüsxəsini (oktyabr 1996) Etniklər arası Münasibətlər Fondundan almaq olar.

(Norveç); Kataloniya hökuməti tərkibində Sosioliqviztika İnstitutunun müdiri, doktor Miqel Strubel (İspaniya); Yanoş Panonius adına Universitetin dilçilik fakültəsinin professoru Qeorqi Szepe (Macarıstan); Kilya Universitetinin hüquq fakültəsinin professoru Patrik Tornberri (Böyük Britaniya); İnsan Hüquqları və Etnik münaqişələrin aradan qaldırması üzrə Asiya Sakit okean mərkəzin müdiri, doktor Ferdinand de Varennas (Avstraliya); Maastrixt Universitetinin hüquq fakültəsinin professoru, Bruno de Vite (Niderland); cənab Mari Vorlinq, Yerli Elzas Mozellan Hüquq İnstitutu (Fransa).

Azlıqların hüququ üzrə mövcud olan normalar insan hüququnun bir hissəsi olduğuna görə, bu məsləhətləşmələr dövlətlərin hüquq bərabərliyi və azadlığı, toplantı və assosiasiya azadlığı, milli azadlığı və insan hüquqları müdafiəsi kimi vəzifələrə riayət olunmasını ifadə edirdi.

Belə fərz edilirdi ki, insan hüquqlarının həyata keçirilməsinin son məqsədi hüquq bərabərliyi şəraitində insan şəxsiyyətinin tam və azad inkişaf etdirilməsindən ibarətdir. Vətəndaş cəmiyyəti daima hərəkətli və milli azlıqları birləşdirmək iqtidarına malik olmalıdır. Dildən istifadə etmək ünsiyyət vasitəsi olduğuna görə, dil insan təcrübəsinin sosial xüsusiyyəti hesab edilir. Nəticədə milli azlıqların dil hüququ üzrə yaradılmış Oslo tövsiyələri, sadə dil və milli azlıqların dil hüququnun qorunmasına aydınlıq gətirir. Bundan əlavə, dilin tətbiq olunmasında qarşılıqlı razılışmanı təmin edən interpretasiya normaları da təqdim olunmuşdur. Tövsiyələr, təcrübədə dil ilə bağlı olan problemlərin yaranmasına dair maddələrə ayrılmışdır. Tövsiyələrin ətraflı şərh izahat məktubunda ətraflı şərh izahat məktubunda da öz əksini tapmışdır. Tövsiyələr hər biri izahat məktubunun müvafiq maddələri ilə birlikdə nəzərdən keçirilməlidir.

Güman edilir ki, bu tövsiyələr milli azlıqların tərkibinə daxil olan şəxslərin dil hüququnun dövlət siyasəti və qanunu tərəfindən keyfiyyətli həyata keçirilməsinə şərait yaradacaqdır.

Bu tövsiyələr milli azlıqların tərkibinə daxil olan şəxslər üçün nəzərdə tutulsa da, digər azlıqlara da potensial cəhətdən tətbiq oluna bilər. Qeyd edilən tövsiyələr hər hansı bir şəxs və ya bir qrup şəxs hüquqlarını məhdudlaşdırılmasına yönəlməmişdir.

MİLLİ AZLIQLARIN DİL HÜQUQU ÜZRƏ OSLO TÖVSIYLƏRİ

ADLAR

- 1) Milli azlıqların tərkibinə daxil olan şəxslər adı, soyadı və atalarının adlarından şəxsi ənonələr və linqvistik sistemə müvafiq olaraq istifadə edə bilərlər: bu adlar və soyadları dövlət hökuməti rəsmi olaraq qəbul edir.
- 2) Milli azlıqların nümayəndələri tərəfindən yaradılan mədəni assosiasiyalar və müəssisələr kimi xüsusi təşkilatlar əhəmiyyətli hüquqa malikdirlər.
- 3) Milli azlıqların çoxluq təşkil etdiyi vilayətlərdə ehtiyac yarandığı zaman dövlət orqanları əhali üçün yerli küçələri onların dilinə uyğun adlandırmalıdır.

DİN

- 4) Dində Tövbə etmək və şəxsi təcrübəsini artırmaq məqsədilə hər bir insan xüsusi qaydada və ya müştərək olaraq, öz seçiminə uyğun hər hansı bir dildən istifadə edə bilər.
- 5) Dövlətdə qanuni qüvvəyə malik olan dini ayinlər və ya aktların həyata keçirilməsinə görə, dövlət bu qaydalara aid olan sertifikat və sənədlərin rəsmi dildə tərtib olunmasını tələb edə bilər. Dini ayinlər və ya aktlara aid olan məktublaşmalar da dini dairələr tərəfindən rəsmi dildə aparılmalıdır.

CƏMİYYƏTİN HƏYATI VƏ QEYRİ - DÖVLƏT TƏŞKİLATLARI

- 6) Milli azlıqlar da daxil olmaqla, bütün şəxslər dövlət təşkilatları, assosiasiyaları və idarələri yaratmaq hüququna malikdirlər. Bu orqanlar öz seçimlərinə müvafiq olaraq hər hansı bir dildən istifa-

də edə bilirlər. Dövlət bu orqanlara münasibətdə dilə əsaslanaraq, hüquq bərabərliyinin poza və eləcə də bu orqanların maliyyələşdirmə mənbəyi kimi dövlət büdcəsindən, beynəlxalq və fərdi bölmələrdən istifadəsini məhdudlaşdırma bilməz.

- 7) Dövlət sosial, mədəni və idman sahəsində milli azlıqların nümayəndələrinin fəaliyyətini fəal dəstəkləməklə, onun bütün ehtiyatlarının payı bu sahələrin fəaliyyətinin inkişaf etdirilməsinə yönəldilir. Milli azlıqların nümayəndələrinin fəaliyyətinin dövlətin maliyyəsi hesabına dəstəklənməsi, sosial, mədəni və idman sahəsində hüquq bərabərliyinin pozulmasına şərait yaradır.

MƏLUMAT VASİTƏLƏRİ

- 8) Milli azlıqların tərkibinə daxil olan şəxslər məlumat vasitələrini ana dilində uyğun yaratmaq hüququna malikdirlər. Məlumat ötürücüsü vasitələrinin dövlət tərəfindən tənzimlənməsi obyektiv olmalı, hüquq bərabərliyinin pozulmasına əsaslanmalı və azlıqların hüquqlarının məhdudlaşdırılmamasına xidmət etməlidir.
- 9) Milli azlıqların tərkibinə daxil olan şəxslər, ictimai informasiya vasitələrində öz dillərindən istifadə etmək hüququna malik olmalıdırlar. Milli, regional və yerli səviyyədə azlıqların dilinə müvafiq verilən məlumatların vaxt həcmi və keyfiyyəti milli azlıqların say çoxluğuna mütənasib olmalı və onların ehtiyaclarını ödəməlidir.
- 10) Milli azlıqların dilində proqramların ictimai və xüsusi informasiya vasitələrində öz əksini tapması müstəqil xarakter daşmalıdır. İctimai informasiya vasitələri Redaksiya Şurasında müstəqil olmalı, oraya milli azlıqların nümayəndələri daxil olmalıdır.
- 11) Sərhəddən kənar vilayətlərdən daxil olan məlumatlar zəruri üsulla məhdudlaşdırılmır.

İQTİSADI HƏYAT

- 12) Milli azlıqların nümayəndələri də daxil olmaqla, bütün şəxslər öz seçiminə uyğun olaraq, xüsusi sahibkarlığı hər hansı bir dildə həyata keçirmək hüququna malikdirlər. Dövlət orqanları və müəssisə arasındakı münasibətlər ilə bağlı qanuni ictimai maraqlar nümayiş etdirildikdə, dövlət rəsmi dilindən əlavə üsul kimi istifadə olunmasını tələb edə bilər.

İNZİBATİ ORQANLAR VƏ İCTİMAİ XİDMƏT

- 13) Milli azlıqların çoxluq təşkil etdiyi region və vilayətlərdə, bu azlıqların nümayəndələri regional yerli dövlət təşkilatlarından rəsmi və dövlət dilində vətəndaş sənədləri və sertifikatları almaq hüququna malikdirlər. Bu üsulla regional və yerli dövlət orqanları milli azlıqların dilinə müvafiq vətəndaş yazılarını həyata keçirirlər.
- 14) Milli azlıqların tərkibinə daxil olan şəxslər inzibati orqanlar ilə münasibətdə ana dilindən istifadə edirlər. İnzibati orqanlar da öz növbəsində ictimai xidmətin milli azlıqların dilinə müvafiq göstərilməsinə dair proqram təsdiqləməlidirlər.
- 15) Milli azlıqların çoxluq təşkil etdiyi region və vilayətlərdə, dövlət tərəfindən yerli və regional dövlət orqanlarının bəzi üzvlərinin fəaliyyətində milli azlıqların dilindən istifadə olunmağı təmin etməlidirlər.

MÜSTƏQİL MİLLİ TƏSİSATLAR

- 16) Milli azlıqların nümayəndələrinin yaşadığı dövlətlər bu şəxslərin insan hüquqdarı üzrə komissiyası kimi müstəqil milli təsisatlara dil hüququn pozulması haqqında müraciətinin göndərilməsini təmin etməlidirlər.

MƏHKƏMƏ HAKİMİYYƏTİ

- 17) Milli azlıqların tərkibinə daxil olan şəxslər, onlara qarşı mühakimələrin səbəbi haqqında ana dillərində məlumat almaq və məhkəmə prosesində özlərini təmənnəsiz tərcüməçinin yardımı vasitəsilə ana dilində müdafiə etmək hüququna malikdirlər.
- 18) Milli azlıqların çoxluq təşkil etdiyi region və vilayətlərdə şəxslər məhkəmə istintaqında ana dilində, tərcüməçinin yardımı ilə nitq söyləyə bilirlər.
- 19) Milli azlıqların çoxluq təşkil etdiyi region və vilayətlərdə dövlət orqanları tərəfindən məhkəmə istintaqının zəruri hallarda azlıqların dilində həyata keçirilməsinə şərait yaradılmalıdır.

AZADLIQDAN MƏHRUM EDİLMƏ

- 20) Həbsxana müəssisələrinin rəhbərləri və işçiləri həbs olunmuş əksər şəxslərlə onların ana dilinə uyğun ünsiyyət saxlamağı bacarmalıdırlar. Tətbiq olunan tədris proqramı bu məqsədin nail olunmasına yönəldiləndir. Zəruri hallarda tərcüməçisinin xidmətindən də istifadə olunmalıdır.
- 21) Milli azlıqların tərkibinə daxil olan dustaq şəxslər digər şəxslər ilə münasibətdə öz seçimlərinə müvafiq dildən istifadə edə bilirlər. Hökumət dairələri həbs olunmuş şəxslərin ana dilindən şifahi və yazılı şəkildə istifadə etmələrinə şərait yaratmalıdırlar. Bununla əlaqədar olaraq, həbs olunmuş şəxslər, onların yaşayış binalarına yaxın həbs cəza müəssisələrində yerləşdirilə bilirlər.

MİLLİ AZLIQLARIN DİL HÜQUQU ÜZRƏ OSLO TÖVSIYƏLƏRİNƏ DAİR İZAHAT MƏKTUBU

ÜMUMİ GİRİŞ

İnsan hüququnun ümumi bəyannaməsi adlı 1-ci maddədə, bütün insanların, hüquq üzrə standartlara əsaslanan şəxsi ləyaqət anlayışı nəzərdə keçirilir. Bəyannamənin 1-ci maddəsinə əsasən, “Bütün insanlar öz ləyaqəti və hüquqlarına görə azad və bərabər hüquqlu olmalıdırlar...” Bu maddənin əhəmiyyətini qiymətləndirməmək qeyri-mümkündür. Bəyannamənin 1-ci maddəsi təkcə insan hüquqlarına aid deyil, həm də milli azlıqların tərkibinə daxil olan şəxslərin dil hüququnun əsasını təşkil edir. Hüquq bərabərliyi insanın fərdi cəniliyini ifadə edir. Dil insanın fərdi cəniliyinin əsas komponentlərindəndir. İnsan ləyaqətinə hörmət insana və onun ana dilinə hörmət ilə sıx bağlıdır.

Bu kontekstdə vətəndaş və siyasi hüquq haqqında beynəlxalq pakt öz əksini tapmışdır. Paktın 2-ci maddəsi dövlətdən, insan hüquqlarının dövlətin ərazisində və onun qanunvericiliyinə əsasən təmin olunmasını və “münasibətlərdə fərq qoyulmadan dilə” hörmət edilməsini tələb edir. Paktın 19-cu maddəsi şəxsi fikrin seçimə uyğun dildə azad ifadə edilməsinə zəmanət verir. Bu kontekstdə sülhməramlı toplantı və assosiasiyaların azadlığına zəmanət verən 21-ci və 22-ci maddə xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Avropada, insan hüququ və əsas azadlığın qorunması haqqında Avropa Konvensiyasının 10-cu maddəsində ifadə olunmuş söz azadlığı, 14-cü maddəyə görə “heç bir ayırı-seçkilik olmadan edilməlidir”. İnsan hüquqlarının ümumi bəyannaməsi, insan hüququnun və əsas azadlığın qorunması haqqında Avropa konvensiyasını və Avropa Şurası tərəfindən qəbul olunan İnformasiya azadlığı haqqında bəyannamə isə, “informasiya və söz azadlığının hər bir insanın ictimai, mədəni və siyasi inkişafında zəruriliyini, sosial mədəni qrupların, millətlərin və beynəlxalq cəmiyyətin tərəqqisi vacib şərt” kimi təsdiqlənmişdir. Bununla əlaqədar olaraq, insan hüquqları və əsas azadlıqların qorunması haqqında Avropa Konvensiyasının 11-ci maddəsində ifadə olunan sülhməramlı toplantı və assosiasiyaların azadlığının təmin olunması mühüm əhəmiyyət kəsb etmişdir.

Avropada Təhlükəsizlik və əməkdaşlıq təşkilatı (ATƏT)nin kontekstinə daxil olan söz, toplantı və assosiasiya azadlığı, ATƏT-in insan haqları üzrə konferensiyanın Kopenhagen Şurasının sənədlərinin 9.2 və 9.3 maddəsində öz ifadəsini tapmışdır.

Yeni Avropanın Paris Xartiyasında ATƏT-in iştirakçı dövlətlərinin rəhbərləri, “hər bir insanın ayrı-seçkilik olmadan, söz, assosiasiya və sülhməramlı toplantı azadlığı hüququna malik olmasını” təsdiqləmişlər.

Siyasi və vətəndaş hüququ haqqında beynəlxalq paktın 27-ci maddəsi, milli azlıqların dil qaydalarını əhatə etmişdir. Burada “milli azlıqların tərkibinə daxil olan şəxslərin ana dilində istifadə etmək hüququndan məhrum olunmaması” ifadə olunmuşdur.

Milli və ya etnik, dini və ya dil azlıqların tərkibini təşkil edən şəxslərin hüququ üzrə BMT-nin bəyanməsinin 2-ci (1) maddəsi milli azlıqların nümayəndələrinin “şəxsi həyatlarında və ictimai yerlərdə ana dilindən müstəqil surətdə və maneəsiz istifadə etmək” hüququnu əks etdirir. Milli azlıqların müdafiəsi üzrə Avropa Şurasının Çərçivə Konvensiyasının 10 (1)-cu maddəsi, dövlət tərəfindən milli azlıqların nümayəndələrinin “ana dilindən şifahi və yazılı şəkildə şəxsi həyatlarında və ictimai yerlərdə maneəsiz istifadə etmək azadlığının” qəbul edilməsini xarakterizə edir.

Bu üsullar milli azlıqların şəxsi həyatında və ictimai yerlərdə ana dilindən istifadə etməsinə şərait yaratsa da, “ictimai” sahə ilə “şəxsi” sahə arasındakı münasibətlərin dəqiq həddini müəyyənləşdirə bilmir. Bəzən bu sahələr kəsişirlər. Məsələn, tək və ya müştərək fəaliyyət göstərən şəxslər xüsusi informasiya vasitələrini və məktəbləri yaratmağa cəhd göstərirlər. Şəxsi təşəbbüs ictimai qanuni marağın vasitəsinə çevrilə bilər. Bu zaman maraq da öz növbəsində ictimai tənzimləyicinin yaranmasına imkan verəcəkdir.

“Şəxsi həyatda və ictimai yerlərdə” milli azlıqların ana dilindən istifadə etməsini təhsilin mövcud olmaması kimi nəzərdən keçirmək olmaz. Be-nəlxalq ekspertlər və Etnik arası Münasibətlər Fondunun milli azlıqların işi üzrə Ali Komissarlığın əməkdaşlığı nəticəsində tərtib olunmuş milli

azlıqların hüququ üzrə Haaqa tövsiyələrində təhsil ilə bağlı məsələlər əks olunmuşdur. Haaqa tövsiyələri, milli azlıqlara daxil olan insanların fərdi inkişafı sahəsində beynəlxalq üsulların rolunun aydınlaşdırılmasına xidmət edir.

İnsan hüquqları üzrə beynəlxalq üsullar insanın bərağər hüquqlu olmasını ifadə edir. Lakin insan hüququnun əksər hissəsi müğləq deyil. Beynəlxalq üsul, hər hansı bir dövlət tərəfindən müəyyən hüquqlara məhdudiyətlərin tətbiq olunmasının səbəblərini nəzərdən keçirir. İctimai əxlaq qaydaları, sağlamlıq, milli təhlükəsizlik, demokratik cəmiyyətdə ictimai rifah, insan azadlığı və hüququ üçün təhlükəli vəziyyət yarandıqda, beynəlxalq qanunvericilik tərəfindən insan hüquqları məhdudlaşdırılır.²

Milli azlıqların tərkibinə daxil olan şəxslər şəxsi həyatlarında və ictimai yerlərdə yalnız Oslo tövsiyələrinin kontekstinə müvafiq olaraq ana dilindən istifadə etmək hüququna malikdirlər. Oslo tövsiyələri, milli azlıqlara daxil olan şəxslərin mədəniyyətini və dilini inkişaf etdirmək arzusu ilə onların cəmiyyətdə tam üzv kimi təkmilləşməsi arasında balansın yaranmasına imkan vermişdir. Bu növ təkmilləşmə dövlətin rəsmi dilini bilmədən mümkün deyil. İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktın 13-cü və 14-cü, eləcə də uşaqların hüququ haqqında Konvensiyanın 29-cu maddəsi dövlətdən təhsil hüququnun bütün vətəndaşlara bərabər hüququ tətbiq edilməsini tələb edir. Eyni zamanda, milli azlıqların müdafiəsi haqqında Çərçivə Konvensiyasının 14-cü maddəsinin 3-cü bəndində qeyd olunduğu kimi, milli azlıqların dilinin tədris olunması “rəsmi dilin tədrisinə zərər vurmadaan həyata keçirilməsidir”.

²Məhdudlaşmalar bəyannamələrin bu maddələrinə daxildir:

İnsan hüququnun ümumi bəyannaməsinin 30-cu maddəsi;

Siyasi və vətəndaş hüququ haqqında Bənəlxalq Paktın 19-cu maddəsinin 3-cü bəndi;

İnsan hüququ və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında Avropa Konvensiyasının 10-cu maddəsinin 2-ci bəndi

ADLAR

- 1) Milli azlıqların müdafiəsi haqqında Çərçivə Konvensiyasının 11-ci maddəsinin 1-ci bəndində, milli azlıqların tərkibinə daxil olan şəxslərin soyadı, adı və atasının adından ana dilində istifadə etmək hüququ əks olunmuşdur. Bu hüquq normaları hər bir dövlət üçün spesifik olan şəraitdə tətbiq olunmalıdır. Məsələn, dövlət orqanları rəsmi dilin yazılı əlifbasını, milli azlıqların tərkibinə daxil olan şəxslərin adı, soyadı və atasının adının qeydiyyatında fonetik şəkildə istifadəsində tətbiq edə bilər. Lakin bu milli azlıqların dil sistemi və ənənələrinə uyğun həyata keçirilməlidir. Bununla əlaqədar olaraq, dövlət hakimiyyəti tərəfindən zor tətbiq edilməklə öz adı, soyadı və atasının adından məhrum olan şəxslər onları yəni-dən bərpa etmək hüququna malikdirlər.

- 2) Adlar “müştərək” fəaliyyət göstərən milli azlıqların qrup eyniliyinin əsas tərkib hissələrindən biridir. Milli və ya etnik, dini və dil azlıqlarının tərkibinə daxil olan şəxslərin hüququ haqqında BMT bəyannaməsinin 2-ci maddəsinin 1-ci milli azlıqların tərkibinə daxil olan şəxslərin “ana dilində şəxsi həyatlarında və ictimai yerlərdə maneəsiz istifadə etmək” hüququnu ifadə etmişdir. Milli azlıqların müdafiəsi haqqında Çərçivə Konvensiyasının 10-cu maddəsinin, 1-ci bəndi, dövlət tərəfindən milli azlıqların tərkibində daxil olan şəxslərin “ana dilindən yazılı və şifahi şəkildə şəxsi həyatlarında və ictimai yerlərdə maneəsiz istifadə etmək” hüququnun tanınmasını əks etmişdir. Siyasi və vətəndaş hüququ haqqında beynəlxalq paktın 27-ci maddəsinə görə, “...azlıqların tərkibinə daxil olan şəxslərin ana dilindən istifadə etmək hüququndan məhrum edilməsi qeyri-qanuni hal hesab edilir”. Şəxsin digər dillərlə yanaşı, ana dilindən ictimai yerlərdə maneəsiz istifadə etməsi, milli azlıqların tərkibinə daxil olan hüquqi şəxslərin müəssisə, idarə, təşkilat və assosiasiyaların öz seçiminə uyğun adlandırılmasına da şərait yaradır. Belə korporativ adlar dövlət tərəfindən tanınmalı və onlardan dil sistemi, eləcə də ənənəyə uyğun istifadə edilməlidir.

- 3) Çərçivə Konvensiyasının 11-ci maddəsinin 3-cü bəədində qeyd olunmuşdur ki, “ənənəvi yaşayış rayonlarında milli azlıqların tərkibinə daxil olan şəxslər məskunlaşmışlar. Tərəflər... ehtiyac yarandığı zaman ənənəvi yerli adları, küçələrin adlarını və digər topoqrafik informasiyaları Milli azlıqların dilinə uyğun adlandırılmasını təmin edirlər“. Belə xarakterli tarixi adların tanınması Milli azlıqların tarixinin təftişinə və vətəndaşların asimilyasiya edilməsinə şərait yaradır.

DİN

- 4) Siyasi və vətəndaş hüququ haqqında Beynəlxalq Paktın 27-ci maddəsində, “Etnik, dini, dil azlıqlarının tərkibinə daxil olan şəxslərin yaşadığı ölkələrdə öz mədəniyyətindən istifadə və dini ayinlərə riayət etməsi hüququndan məhrum edilməsinin qeyri-qanuni olması“ ifadə olunmuşdur. Milli və ya etnik, dini və dil azlıqlarının tərkibinə daxil olan şəxslərin hüququ haqqında BMT bəyannaməsinin 3-cü maddəsinin 1-ci bəndində qeyd olunmuşdur ki, “Milli azlıqların tərkibinə daxil olan şəxslər öz hüququndan fərdi və ya müştərək qaydada maneəsiz istifadə etmək imkanına malikdirlər“.

Dini inamlar və dini ayinlərin həyata keçirilməsi, Milli azlıqların tərkibinə daxil olan şəxslər üçün əhəmiyyətli sahələrdən biridir. Qeyd etmək lazımdır ki, dini ayinlərin əməl edilməsinə heç bir məhdudiyət qoyulmur və dini hüquqlara siyasi və vətəndaş hüququ haqqında beynəlxalq paktın 18-ci maddəsinin 1-ci bəndi, eləcə də insan hüququ və əsas azadlıqların qorunması haqqında Avropa Konvensiyasının 9-cu maddəsinin 1-ci bəndt zəmanət verir. Lakin dinin azad təqlid olunması və ictimai şəkildə ibadətini edilməsi bir sıra məhdudiyətlərin təsirinə məruz qalır. Bu məhdudiyətlər qanunauyğun olaraq, digər şəxslərin ictimai təhlükəsizliyinin, sağlamlığının, əsas hüquq və azadlıqlarının qorunmasına yönəldilmişdir. Məhdudiyətlər son məqsədlərə proporsional olmalı və dövlət milli azlıqların qanunauyğun dini, dil və mədəniyyət hüquqlarını sarsıtmamalıdır.

Milli azlıqlar tərəfindən dini ayinlərin həyata keçirilməsi onların mədəni və dil eyniliyindən asılıdır. İctimai şəkildə ibadət edilən zaman milli azlıqların dilindən istifadə etmə insan hüququnun ayrılmaz hissəsidir. Deməli, dövlət orqanları tərəfindən ictimai ibadət və orada istifadə olunan dilə (hətta əgər bu dil dini mərasimə uyğundursa) heç bir məhdudiyət tətbiq olunmamalıdır.

- 5) Toy və ya dəfn mərasimləri kimi, dini aktlar belə müəyyən dövələtdə hər hansı bir vətəndaşın vəziyyətini təyin edən qanuni vətəndaş aktını əhatə edir. Belə hallarda ictimai maraq xüsusi əhəmiyyət kəsb etməlidir. İnzibati mülahizələrin insani hüququndan məhrum etməməsi prinsipini nəzərə alsaq, məlum olar ki, dövlət orqanları da öz növbəsində dini qruplara məhdudiyətləri tətbiq etmək hüququna malik deyildilər. Dövlət yalnız dini icmadan qanuni vətəndaş aktlarının rəsmi dövlət dilində qeydiyyatının aparılmasını tələb edə bilər. Belə hallarda dövlət qanuni və inzibati tapşırıqlarına düzgün əməl etmək hüququna malik olur.

CƏMIYYƏTİN HƏYATI VƏ QEYRİ-DÖVLƏT TƏŞKİLATLARI

- 6) Milli azlıqların tərkibinə daxil olan şəxslərin “müştərək” fəaliyyət göstərən kollektiv həyatı fəaliyyətin müxtəlif növ və sahələrində öz əksini tapmışdır. Kollektiv həyatda, onların qeyri-dövlət təşkilatları, assosiasiyaları və idarələri mühüm əhəmiyyətə malikdir. Kollektiv həyat vətəndaş cəmiyyətinin və dövlətdə demokratik dəyərlərin inkişafına şərait yaradır.

Siyasi və vətəndaş hüququ haqqında Beynəlxalq Paktın 21-ci və 22-ci maddəsi, şəxslərin sülhməramlı toplantı və azad assosiasiya yaratmaq hüququna zəmanət verir. Şəxslərin digər qrupun üzvləri ilə “müştərək” fəaliyyəti, onların qeyri-dövlət təşkilatları, assosiasiya və idarələri yaratmaq, eləcə də idarə etmək hüququ demokratik cəmiyyətin fərqləndirici xüsusiyyətlərindən biridir. Siyasi və vətəndaş hüququ haqqında Beynəlxalq Paktın 27-ci maddə

sində “milli azlıqların tərkibinə daxil olan şəxslərin digər qrupun üzvləri ilə birlikdə... ana dilindən istifadə etmək hüququ“ əks olunmuşdur. Ona görə də, bir qayda olaraq, dövlətin hakimiyyət dairələri “müştərək fəaliyyət göstərən“ qrupların daxili işlərinə müdaxilə etməməli və onların fəaliyyətlərinə məhdudiyət qoymamalıdırlar. Milli azlıqların müdafiəsi haqqında Çərçivə Konvensiyasının 17-ci maddəsinin 2-ci bəndi dövlətdən “milli azlıqların tərkibinə daxil olan şəxslərin milli, eləcə də beynəlxalq səviyyədə qeyri-dövlət təşkilatlarının fəaliyyətində iştirakına mane olmağı“ tələb edir.

Siyasi və vətəndaş hüququ haqqında Beynəlxalq Paktın 2-ci maddəsinin 1-ci bəndində qeyd olunduğu kimi, hər bir dövlət “onun ərazisində yerləşən və onun qanunvericiliyinə tabe olan şəxslərin ana dilindən istifadə hüququnu təmin etməlidir“. Bu standartlara müvafiq olaraq, dövlət heç bir qeyri dövlət təşkilatlarına dil əsasında məhdudiyətlər tətbiq etmək hüququna malik deyil. Lakin dövlətin hökumət dairələri bu təşkilat və assosiasiyaların ictimai maraq əsasında dövlət orqanları ilə qarşılıqlı münasibət zamanı rəsmi dövlət dilindən istifadə etməsini tələb edə bilər.

Kopenhagen sənədinin 32.2 maddəsinə əsasən, milli azlıqların tərkibinə daxil olan şəxslər, “şəxsi təhsil mərkəzlərini, mədəniyyət və dini təsisatları, təşkilat və ya assosiasiyaları yaratmaq və onları milli qanunvericiliyə uyğun dövlət tərəfindən maliyyələşdirilməsini təmin etmək hüququna malikdirlər“. Deməli, dövlətin hakimiyyət dairələri bu təşkilatların dövlət büdcəsindən və ya beynəlxalq mənbələrdən maliyyələşdirilməsinə şərait yaratmalıdırlar.

- 7) Qeyri-dövlət təşkilatlarında, o cümlədən sosial, mədəni və idman sahələrində bərabərlik prinsipinin tətbiq olunması, dövlətin hakimiyyət dairələri tərəfindən bu ərazidə yaşayan milli azlıqların tərkibinə daxil olan şəxslərin fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsini tələb edir. Bununla əlaqədar olaraq, siyasi və vətəndaş hüququ haqqında beynəlxalq paktın 2-ci maddəsinin 1-ci bəndi dil hüququna əsaslanaraq fərqləri qoyulmamasını 2-ci bəndi isə dövlətin vəzi-

fəsinə, “pakt... öz əksini tapan hüquqların həyata keçirilməsi üçün zəruri olan qanunvericilik ölçülərinin qəbul edilməsi”nin daxil olunması aiddir. İrqi hüquqların məhdudlaşdırılmasının ləğvi haqqında Beynəlxalq Konvensiyanın 2-ci maddəsinin 2-ci bəndində (irqə, dərindən rənginə, milli və ya etnik mənşələrə əsaslanan müxtəlif fərq və məhdudluqların ləğvi) qeyd olunmuşdur ki, iştirakçı - dövlətlər “bəzi irqi qrup və şəxslərin müdafiəsi və inkişafını təmin etmək məqsədilə sosial, iqtisadi, mədəni və digər sahələrdə xüsusi, konkret ölçülər tətbiq etməli və bununla da irqi qrup və şəxslərin insan hüququndan və əsas azadlıqlardan tam istifadəsinə zəmanət verməlidir”. Dil adətən konvensiya tərəfindən müdafiə olunan etnikliyi müəyyən edən meyar olduğundan, azlıqların dilində danışan qruplar “belə xüsusi və konkret ölçülərdən” istifadə etmək hüququna malikdirlər.

Avropa səviyyəsində Kopenhagen sənədinin 31-ci maddəsinə görə, “dövlət milli azlıqların tərkibinə daxil olan şəxslərin digər vətəndaşlar kimi insan hüququndan və əsas azadlıqlardan bərabər istifadə etməsi üçün xüsusi ölçülərin həyata keçirilməsini təmin etməlidir”. Milli azlıqların müdafiəsi haqqında Çərçivə Konvensiyasının 4-cü maddəsinin 2-ci bəndi, iştirakçı dövlətlər tərəfindən “milli azlıqların tərkibinə daxil olan şəxslər ilə əhalinin əsas qrupu arasında iqtisadi, sosial, mədəni və siyasi sahələrdə tam bərabər hüquqluluğunun tətbiq olunmasını” xarakterizə etmişdir. 4-cü maddənin 2-ci bəndində daha sonra qeyd olunmuşdur ki, “2-ci bəndə uyğun tətbiq olunan ölçülər hüquq-bərabərliyinin məhdudlaşdırılması kimi nəzərdən keçirilmir”. Azlıqların dili və regional dillər üzrə Avropa Xartiyasının 7-ci maddəsinin 2-ci bəndinə əsasən, “regional dillər və azlıqların dillərinə tətbiq olunan xüsusi ölçülər, daha geniş işlədilər dillərdən istifadə edən şəxslərin hüquq bərabərliyinin pozulmamasına yönəldilmişdir. Bu tədbirlər sadəcə olaraq, milli azlıqlar və digər əhali arasında hüquq bərabərliyinin tətbiq edilməsi üçün zəruridir”. Bununla əlaqədar olaraq, dövlətin hökumət dairələri dövlət büdcəsinin ehtiyat paylarını sosial, mədəni və idman sahələrində fəaliyyət göstərən milli azlıqların nümayəndələrinin maddi dəstəklənməsinə sərf etməlidirlər. Belə yar-

dımlar maddi yardım, dövlət müavinəti və vergi güzəştləri vasitəsilə həyata keçirilə bilər.

İNFORMASIYA VASİTƏLƏRİ

- 8) Siyasi və vətəndaş hüququ haqqında Beynəlxalq Paktın 19-cu maddəsi fikir və ifadə hüququna zəmanət verməkdən əlavə, demokratik cəmiyyətdə informasiya vasitələrinin rolunu da müəyyən etmişdir. Əgər 19-cu maddənin 1-ci bəndi “Hər bir insanın maneəsiz şəxsi fikrini izah etmək hüququnu” ifadə edirsə, 19-cu maddənin 2-ci bəndi hər bir şəxsin, “müxtəlif növlü informasiyanın araşdırması, alması və dövlət sərhəddindən sərbəst olaraq yazılı, şifahi şəkildə və ya nəşr vasitəsilə intişar etdirməsi azadlığına” zəmanət verir. İnsan hüququ və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında Avropa Konvensiyasının 10-cu maddəsi də söz azadlığı hüququna eyni şəkildə zəmanət verir. Avropa Şurasının üzv dövlətləri İnformasiya və söz azadlığı haqqında bəyannamənin 1-ci maddəsində, “söz və informasiya azadlığı prinsiplərinin demokratik və plüralizm cəmiyyətinin əsas elementi adlandırmışlar“. Üzdövlətlər bu mülahizəyə əsaslanaraq qeyd etmişlər ki, “onlar informasiya və kütləvi informasiya vasitələri sahələrində buna nail olmağa çalışırlar. İnformasiyanın müxtəlif növü müstəqil və muxtar vasitələrinin mövcud olması, fikir və mülahizələrin müxtəlifliyinin əks olunmasına şərait yaradacaqdır“.

Milli azlıqların müdafiəsi haqqında Çərçivə Konvensiyasının 9-cu maddəsinin 1-ci bəndində, milli azlıqların tərkibinə daxil olan şəxslərin “informasiya və mülahizələrin dövlətin müdaxiləsi olmadan milli azlıqların dilinə uyğun alınması“ hüququ ifadə olunmuşdur. Dövlət də öz növbəsində “hüquq sistemi çərçivəsində milli azlıqların tərkibinə daxil olan şəxslərin informasiya vasitələrindən əlverişli istifadəsini təmin etməlidir“. Çərçivə Konvensiyasının 9-cu maddəsinin 3-cü bəndində qeyd edildiyi kimi, dövlətlər “milli azlıqların tərkibinə daxil olan şəxslər tərəfindən informasiyanın çap vasitələrinin yaradılması və istifadəsinə imkan verilməlidir“. Qeyd etmək lazımdır ki, informasiya vasitələri dilin və mədəniyyətin

yətin qorunub saxlanılmasında əhəmiyyətli rola malikdir. Milli azlıqların tərkibinə daxil olan şəxslər xüsusi informasiya vasitələrini yaratmaq hüququna malik olsalar da, bu hüquqlar beynəlxalq hüquq və dövlətin qanunvericiliyinə əsasən məhdudlaşdırılır. Çərçivə Konvensiyasının 9-cu maddəsinin 2-ci bəndində qeyd edildiyi kimi, söz azadlığı “tərəflərin obyektiv meyarlar əsasında radio, televiziya verilişləri və ya kinomotoqrafiya müəssisələri üçün lisenziyalaşdırmanın həyata keçirilməsinə mane olmur“. Tənzimləyici ölçülərin tətbiq oşlunması insan hüququndan istifadə etmək imkanını məhdudlaşdırmamalıdır.

- 9) Mənbələr tərəfindən maliyyələşdirilən informasiya vasitələri söz azadlığı anlayışı ilə sıx bağlıdır. Çərçivə Konvensiyasının 9-cu maddəsinin 1-ci bəndində göstərilmişdir ki, milli azlıqlara mənsub olan şəxslərin söz azadlığına informasiyaların hakimiyyət dairələrinin müdaxiləsi olmadan, milli azlıqların dilinə uyğun alınması daxildir və “milli azlıqların nümayəndələrinin informasiya vasitələrinə daxil olması hüququ pozulmamalıdır“. Çərçivə Konvensiyasının 9-cu maddəsinin 4-cü bəndinə əsasən “Tərəflər, milli azlıqların tərkibinə daxil olan insanların informasiya vasitələri ilə təmin olunmasına şərait yaratmalıdırlar“. Deməli, milli azlıqlara onların say çoxluğundan asılı olaraq, ictimai radio və televiziya verilişlərində vaxt ayrılmalıdır. Milli azlıqlara təqdim edilən verilişlərin müddət keyfiyyətinə də dərinlən fikir vermək lazımdır. Milli azlıqların dilində olan verilişlər üçün ayrılan vaxt onların proqramdan səmərəli istifadəsini təmin etməlidir. Ona görə də dövlətin hakimiyyət dairələri verilişlərin gün ərzində sərfəli vaxtda yayımını təşkil etməlidirlər.
- 10) Demokratik cəmiyyətdə informasiya verilişlərinin məzmunu dövlətin hakimiyyət dairələri tərəfindən senzuranın təsirinə məruz qalmamalıdır. Belə münasibətlərdə, siyasi və vətəndaş hüququ haqqında Beynəlxalq Paktın 19-cu maddəsinin 1-ci bəndi və insan hüququ və əsas azadlıqlar haqqında Avropa Konvensiyasının 10-cu maddəsinin 1-ci bəndi tərəfindən zəmanət verilən söz azadlığı xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Dövlətin hakimiyyət dairələri tərəfin-

dən tətbiq olunan məhdudiyətlər Paktın 19-cu maddəsinin 1-ci bəndinə müvafiq olaraq; “a) digər şəxslərin nüfuzuna və hüququna hörmətlə yanaşması; b) dövlətin təhlükəsizliyinin, ictimai qaydanın, əhalinin sağlamlığının qorunmasını təmin etməlidir“. İnsan hüququnun və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında Avropa Konvensiyasının 10-cu maddəsinin, 2-ci bəndi dövlətin hakimiyyət orqanlarının söz azadlığına olan müdaxiləsini məhdudlaşdırmışdır.

Dövlətin informasiya vasitələrində milli azlıqların nümayəndələri tərəfindən verilişlərin tərtibatının cəmiyyətin marağını ifadə edən mexanizmi yaradılmalıdır. Bu kontekstdə milli azlıqların tərkibinə daxil olan şəxslərin iştirakı, redaktə olunma prosesində informasiya vasitələrini müstəqil xüsusiyyətini qorumalı və cəmiyyətdə xidmətin tələbat səviyəsini ödəməlidir.

Hüquq bərabərliyinin pozulması prinsipi ilə əlaqədar olaraq, dövlət təşkilatlarının tərkibi əhalinin hər bir sinfini əks etdirməlidir. Bura ictimai informasiya vasitələrini də aid etmək lazımdır. Çərçivə Konvensiyasının 15-ci maddəsi, dövlətlər tərəfindən “milli azlıqların tərkibinə daxil olan şəxslərin mədəni, ictimai və iqtisadi həyatında iştirakı üçün zəruri şəraitin yaradılmasını“ təmin edir. Məşğulluq sahəsində hüquqların məhdudlaşdırılması haqqında Beynəlxalq Əmək Təşkilatının 111 □-li Konvensiyasının 2-ci maddəsi, dövlətlərə “hüquq bərabərliyinin qorunması məqsədi ilə milli azlıqların tərkibinə daxil olan şəxslərin məhdudiyətsiz informasiya mərkəzlərində işə qəbul olunması informasiya vasitələrinin obyektivliyini nümayiş etdirir“.

- 11) Siyasi və vətəndaş hüququ haqqında Beynəlxalq Paktın 19-cu maddəsinin 2-ci bəndinə, eləcə də Milli azlıqların müdafiəsi haqqında Çərçivə Konvensiyasının 9-cu maddəsinin 1-ci bəndinə müvafiq olaraq, milli azlıqların dilində informasiyanın bir dövlətdən digər dövlətə yayımlanması, digər dövlətin üzvü olan şəxslər üçün həmin dövlətin informasiya vasitələrində xüsusi yaradılan veriliş müddətinin azaldılmasına şərait yarratmamalıdır.

İnformasiya vasitələri şəbəkələrinə və informasiyaya giriş üçün texnoloji tərəqqi olmalıdır. Səsvərmə qaydaları haqqında məlumat və vəsaitlər milli azlıqların dilində nəşr edilməlidir. Daha sonra ümumi qaydaya uyğun Qeydlərin 5-ci bəndində belə bir mülahizə açıqlanır: “dövlət işlərinin həyata keçirilməsi geniş anlayış olub, siyasi səlahiyyətlərin icrası, xüsusilə də qanunverici, icraedici və inzibati səlahiyyətlərin realizəsi ilə əlaqədardır. O dövlət idarəetmənin bütün aspektlərini, eləcə də beynəlxalq, milli, regional və yerli səviyyələrdə siyasətin həyata keçirilməsini və işlənilməsinə hazırlanmasını əhatə edir”.

Müxtəlifmənsəli fikirlərin və maraqların varlığı şəraitində seçki sistemlərindən heç bir neytral sistem qəbul olunmadığından, dövlət konkret şəraitdə idarəetmənin maksimal nüfuzunu təmin edən sistemi seçməlidir. Bu xüsusən də milli azlıqlara mənsub olan şəxslər üçün vacibdir. Bu şəxslər əks təqdirdə adekvat nüfuzdan məhrum ola bilərlər.

Prinsipcə demokratik cəmiyyət öz vətəndaşlarına siyasi özünü təşkilin üsullarını məcburən qəbul etdirməməlidir. Bu yalnız demokratik cəmiyyətin sülhpərvər vasitələrdən istifadə etdiyi və insanların hüququna hörmət bəslədiyi dövrə kimi mümkün olur. Mahiyyət etibarilə burada söhbət müxtəlif beynəlxalq sənədlərdə müəyyən olunmuş assosiasiyaların azadlığından gedir. Bu:

İnsan hüquqları haqqında Ümumi deklarasiyanın 20-ci maddəsində Vətəndaş və siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq paktın 22-ci maddəsində

İnsan hüquqları haqqında Avropa Konvensiyasının 11-ci maddəsində və Kopenhagen sənədinin 6-cı bəndində öz əksini tapmışdır.

Bütün bunlardan əlavə olaraq, milli azlıqlara mənsub olan şəxslər üçün assosiasiya azadlığına Çərçivə Konvensiyasının 7-ci maddəsinə və Kopenhagen sənədinin 32-ci maddəsinin 6-cı bəndinə uyğun tərzdə xüsusi olaraq zəmanət vermişdir. Həmin sənədin IV

fəslinin 24-cü bəndində əlavə olaraq ATƏT-in iştirakçı-dövlətlərinin öhdəlikləri konkretləşdirilir. Bu öhdəliklər “milli azlıqlara mənsub olan şəxslərin fərdi əsaslar vasitəsilə və digər insanlar ilə müştərək qaydada sərbəst şəkildə yaşamasını, ölkənin siyasi həyatında, eləcə də siyasi partiya və assosiasiyaların, çərçivəsi daxilində tam surətdə iştirak etmək hüququnu daxil etməklə insani hüquqlarını və əsas azadlığının qorunmasını “ təmin edir.

Bərabər hüquqluluq və bərabərlik prinsipinə tam şəkildə riayət olunması zamanı etnik əlamətlər üzrə təşkil olunan siyasi partiyalara birləşmədə olan obyektiv və subyektiv tələbat ya azala, ya da təmamilə yox ola bilər; bununla bərabər, bəzi hallarda etnik icmalar tərəfindən bu cür təşkil olunan partiyalar onların spesifik maraqlarının səmərəli surətdə təqdimatının və cəmiyyətin həyatında real şəkildə iştirak etmənin yeganə yolu ola bilər. Şübhəsiz ki, insanlar partiyanın tərkibinə digər əsaslar vasitəsilə birləşə bilərlər. Məsələn: regional maraqları rəhbər tutmaqla. Əslində isə partiyalar öz tərkibinə görə açıq olmalı və dərissqal etnik çərçivələrə qapanaraq cəmiyyətdən təcrid olunmamalıdırlar; buna müvafiq olaraq, nüfuzlu partiyalar etnik əlamətlər üzrə partiyaların təşkilinə olan tələbatı zəiflətmək məqsədilə milli azlıqların nümayəndələrini öz tərkibində birləşdirməyə nail olmalıdırlar. Əslində isə partiyalar öz tərkibinə görə açıq olmalı və dərissqal etnik çərçivələrə qapanaraq cəmiyyətdən təcrid olunmamalıdırlar; buna müvafiq olaraq, nüfuzlu partiyalar etnik əlamətlər üzrə partiyaların təşkilinə olan tələbatı zəiflətmək məqsədilə milli azlıqların nümayəndələrini öz tərkibində birləşdirməyə nail olmalıdırlar. Bununla əlaqədar olaraq, seçki sisteminin seçimi böyük əhəmiyyət kəsb edir. Müxtəlif vəziyyətlərdə siyasi partiyalara və digər assosiasiyalara irqi nifrəti oyatmaq qadağan edilməlidir. Bu məsələdən bəhs edən növbəti sənədlər mövcuddur:

Vətəndaş və siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq paktın 20-ci maddəsi və irqi ayrı seçkiliyin bütən formalarının ləğvi haqqında Konvensiyanın 4-cü maddəsi.

Seçki sisteminin fəaliyyəti ayrı-ayrı vəzifəli şəxslərin seçilməsini daxil etməklə qanunverici icaslarda seçkilərə və digər orqan və institutlara intişar edilə bilər. Bir halda o seçki dairələrinin hansı yolla müəyyən olunması məlum olmayan sərhdərlərdən, bu sərhdərdə yaşayan milli azlıqların yığıcamlığından (milli azlıqlar lazımı nümayəndəliyi bir otaqlı dairələr ilə təmin oluna bilər) asılıdır; digər vəziyyətlərdə isə milli azlıqların lazımı nüfuzunu zamanəti kimi proporsional seçki sistemi çıxış edə bilər. ATƏT-in iştirakçı-dövlətlərində proporsional surətdə nümayəndə seçmə qaydalarının müxtəlif formaları tətbiq olunur. Buraya “preferensial səsvermə zamanı seçicilər namizədləri istəniləq qaydada yerləşdirirlər: “açıq siyahı sistemi“, bu zaman seçicilər partiya siyahısına daxil olan bu və ya digər namizədə müsbət münasibətini bildirir, eləcə də partiyaya səs verirlər: “qarışıq seçki sistemi“, bu zaman müxtəlif partiyaları təmsil edən namizədlərdən birinə səs verməyə icazə verilir: “kumulyativ sistem“ bu zaman seçicilər üstünlük verdikləri namizədə bir səsədən çox olaraq səs vermə qabiliyyətinə malikdirlər. Faiz maneəsinin yüksək olmasına imkan yaratmaq olmaz. Əks təqdirdə o milli azlıqların təqdim olunmasına mane olacaqdır.

Seçki dairələrinin sərhdərlərini müəyyənləşdirərkən milli azlıqların rəhbər orqanlarda təqdim olunmasını təmin etmək nəzəri altında problem və maraqlarını nəzərə almaq zəruridir. Seçki dairələrinin sərhdərləri müstəqil və boş vədlər verməyən orqan tərəfindən müəyyənləşdirməlidir. Seçki dairələrinin sərhdərlərinin təyin edilməsi digər tapşırıqların həlli ilə bərabər milli azlıqların hüquqlarına ehtiram göstərməyi təmin edəcəkdir. ATƏT-in bir çox iştirakçı-dövlətlərində bu məsələ ixtisaslı mütəxəssislər ilə komplektləşdirilmiş daimi seçki komissiyalarının yaradılması yolu ilə həll olunur.

İQTİSADI HƏYAT

- 12) Hər bir vəziyyətdə dövlət seçki dairələrinin sərhdərlərini yenidən nəzərdən keçirməməli, milli azlıqların təqdimatını azaltmaq məqsədilə bu və ya digər vilayətdə əhalinin müxtəlif qruplarının pro-

persional şəkildə qarşılıqlı münasibətinin bu və ya digər üsullar vasitəsilə dəyişməməlidir. Bu Çərçivə Konvensiyasının 16-cı maddəsi ilə bilavasitə qadağan olunur. Yerli özünüidarəetmənin Avropa xartiyasının 5-ci maddəsində isə deyilir: “Yerli teritorial təşkilat prosesinin sərhədlərinin dəyişdirilməsi qanunun icazə verdiyi referendum yerli icmalar ilə ilkin məsləhətləşmələr aparılmadan həyata keçirə bilməz”. (teritorial mexanizmlərə aid olan 19-cu tövsiyənin qeydinə bax)

Bu tövsiyə mərkəzi hakimiyyətdən aşağı pillədə yerləşən hər səviyyəli hakimiyyət orqanlarına aiddir: o əyalətlərdə, departamentlərdə, rayonlarda, prefekturalarda, bələdiyyə idarələrində, şəhərlərdə və qəsəbələrdə real əksini tapır. Adı çəkilən ərazilər həm unitar dövlətin tərkibini təşkil edən, həm də muxtar vilayətləri daxil etməklə federasiyanın subyekti olan ərazilərdir. Bütün insanlara bərabər şəkildə insan hüquqlarını realizə etməyə icazə verən şəraitin ardıcıl şəkildə təşkili tapşırığı belə hesab edir ki, insan hüquqlarının qorunması, rəsmi dilin və ya dövlət dilinin zəruri sahələrdə tətbiqini təmin edə bilər. Qanuni ictimai marağın məntiqinə əsasən, dövlətin dildən istifadə olunma tələbləri müvafiq ictimai marağa mütənasib olmalıdır. Hər hansı bir tələbin mütənasibliyi, tələblərə uyğun ölçülər ilə müəyyən olunmalıdır. Məsələn, iş yerində sağlamlığın və təhlükəsizliyin təmin olunması məqsədi ilə, dövlət şəxsi müəssisələrdən təhlükəsizlik texnikası üzrə lövhələrin seçimli dildən başqa, rəsmi dildə tərtib olunmasını tələb edə bilər. Vergi qoyuluşu sahəsində dövlət idarəetməsinin dəqiqliklə həyata keçirilməsini təmin etmək məqsədilə, dövlət inzibati blankların rəsmi dilə və ya dövlət dilinə müvafiq doldurulmasını tələb edə bilər. Bu tələblə dövlət tərəfindən həyata keçirilən yoxlamaları əlvərləşdirir və milli azlıqların tərkibinə daxil olan şəxslərin inzibati hakimiyyət orqanları ilə münasibəti zamanı ana dilindən istifadə etmək hüququna zərər yetirmir.

İNZİBATI VƏ DÖVLƏT XİDMƏT ORQANLARI

13/14/15)ATƏT-in üzv ölkələri, milli azlıqların inkişafı və təkmilləşməsinə şərait yaradan dinamik mühitin əmələ gəlməsi ölçülərinin həyata keçirilməsinə görə bir-birinə bağlıdırlar. Bu dövlətlər, Kopenhagen sənədinin 35-ci maddəsində qeyd olunduğu kimi, “milli azlıqların tərkibinə daxil olan şəxslərin qarşılıqlı və inzibati orqanlar ilə münasibətlər zamanı ana dilindən istifadəsinin təmin olunmasını” tələb edir. Kopenhagen Sənədinin 35-ci maddəsi həmçinin milli azlıqların dövlət işlərində ana dilində iştirakına şərait yaradan mühitin əmələ gəlməsinə imkan verməli və “bu dövlətlərin siyasətinə uyğun milli azlıqların yerli və ya muxtariyyət inzibati orqanlarının yaranmasına” yardım etməlidir. Çərçivə Konvensiyasının 15-ci maddəsinə görə, dövlətlər “milli azlıqlara daxil olan şəxslərin ölkənin mədəni, ictimai və iqtisadi həyatında, eləcə də dövlət işlərində iştirakını təmin etməlidirlər”. Belə hallar dövlətin hakimiyyət dairələri tərəfindən milli azlıqların tərkibinə daxil olan şəxslərin yerli hakimiyyət orqanları ilə ana dilində ünsiyyət saxlamasına və ya sertifikatların azlıqların dilində uyğun təqdim olunmasına imkan yaradır. hüquq bərabərliyi prinsipinə uyğun olaraq, milli azlıqların ana dili, yerli siyasət həyatında və milli azlıqların vətəndaşları ilə dövlət hakimiyyət orqanları arasındakı qarşılıqlı əlaqələrdə tam mənalı ünsiyyət vasitəsi ola bilər.

Əhaliyə xidmət göstərən inzibati təşkilatların və agentliklərin etnik nümayəndəliyi adətən cəmiyyətin plüralist tərəfini əks etdirir. Sistemin daxilində hələ də mövcud olan hüquq bərabərliyinin pozuntularına qarşı mübarizə aparmaq məqsədilə Məşğulluq sahəsində hüquq bərabərliyinin pozuntuları üzrə Beynəlxalq Əmək təşkilatının 111□-li Konvensiyasının 2-ci maddəsi, dövlətlərdən “Hüquq bərabərliyinin təmin olunması üçün milli siyasətin tətbiq olunmasını” tələb edir.

Əhalinin xidmət edilməsinə yönəldilən proqramları həyata keçirərək, dövlətlər milli azlıqların tərkibinə daxil olan şəxslərin arzu və istəklərini nəzərə almalıdırlar.

İfadə olunan tələblər əhəmiyyətli dərəcədə çox olduqda, milli azlıqların tərkibinə daxil olan şəxslər vergiödəyiciləri, ana dilində xidmət göstərmək hüququna bilavasitə və köklü şəkildə təsir göstərən sağlamlığın mühafizəsi və sosial təminatı müəssisələrinə şamil edilir. Hüquq bərabərliyi prinsipinə uyğun olaraq, inzibati orqanlar milli azlıqların tərkibinə daxil olan şəxslərə ədalətli münasibət bəsləməlidirlər. Dövlətlər, onların qanunvericiliyinə tabe olan regionların demoqrafik reallığını qəbul etməlidirlər. Bundan əlavə dövlətlər regionun demoqrafik reallığını dəyişdirərək öz vəzifələrinin icra olunmamasına cəhd göstərməməlidirlər. Xüsusilə də, Çərçivə Konvensiyasının 16-cı maddəsində qeyd edildiyi kimi, dövlətlər milli azlıqların hüququnu məhdudlaşdıran fəaliyyəti həyata keçirməməlidirlər. Bu fəaliyyətlərə mülkiyyətdən məhrum edilmə, inzibati sərhədlərin təmamilə dəyişdirilməsi və əhalinin məktub yazılmalarının manipulyasiyası daxildir.

MÜSTƏQİL MİLLİ TƏSİSATLAR

- 16) Dövlətin hakimiyyət dairələri, beynəlxalq konvensiyalar və bəyannamələr, eləcə də daxili qanunvericilik tərəfindən zəmanət verilən hüquqların tətbiqini və müdafiəsini keyfiyyətlə təmin edən mexanizm yaratdıqda, insan hüququ əhəmiyyətli mahiyyət kəsb edir. Məhkəmə prosedurlarına əlavə olaraq, müstəqil milli təsisatlar adətən təcili surətdə müraciət etmək üçün imkan yaradırlar.

İrqi hüquq bərabərliyi pozuntularının qarşısının alınması haqqında Konvensiyasında qeyd olunan hüquq bərabərliyi pozuntuları təkcə irq meyarlarına əsaslanmır. Konvensiyanın 1-ci maddəsinin 1-ci bəndinə əsasən, irqi ayrışçılıq anlayışı “irqi, dərinin rəngi, milli və ya etnik mənşəyə görə müxtəlif fərqlərin və məhdudiyətlərin tətbiq olunması deməkdir”. Konvensiyanın 6-cı maddəsində qeyd edildiyi kimi, “iştirakçı dövlətlər qanunvericiliyə tabe olan hər bir şəxsə, irqi hüquq bərabərliyin pozuntuları zamanı müdafiəsini milli məhkəmə vasitəsilə təmin etməlidir”. Dövlətlər tərəfindən, insan hüququ üzrə komissiya kimi müstəqil milli təsisatların üsullarındandır. Belə yerləşdirmə mexanizmləri, dil və digər

hüquqlarının pozulmamasını təmin edən milli azlıqların nümayəndələri üçün də əlverişli olmalıdır.

MƏHKƏMƏ ORQANLARI

17/18) Beynəlxalq qanunvericiliyə əsasən, dövlətin hakimiyyət orqanları həbs və ya mühakimə olunan şəxslərə irəli sürülən ittihamlar haqqında məlumatları ana dilinə uyğun təqdim etməlidir. Tələbat yarandıqda, onlar pulsuz tərcüməçi ilə təmin olunmalıdırlar. Bu standart milli azlıqların dil hüququnu təşkil etmir, o hüququn həyata keçirilməsinin universal normasıdır. Baza prinsiplərinə qanun qarşısında hüquq bərabərliyinin pozulmaması prinsipi daxildir. Bu prinsiplərə rəğbət münasibətinin bəslənməsi xüsusilə cinayət ittihamları və istintaq işi ilə sıx bağlıdır. Siyasi və vətəndaş hüququ haqqında Beynəlxalq paktın 14-cü maddəsinin 3-cü (a) bəndinə əsasən, cinayət ittihamına cəlb olunan hər bir şəxs “təcili qaydada ittihamın xüsusiyyətləri və əsaslarına dair öz ana dilində məlumat olmalıdır“. Buna əlavə olaraq, insan hüququ və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında Avropa Konvensiyasının 5-ci maddəsinin 2-ci bəndi, həbs olunan şəxsə qarşı irəli sürülən bu tələbləri tətbiq edir. Bununla əlaqədar olaraq, Siyasi və vətəndaş hüququ haqqında Beynəlxalq Paktın 14-cü maddəsinin 3-cü (f) bəndi, həmçinin İnsan hüququ və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında Avropa Konvensiyasının 6-cı maddəsinin 3-cü (e) bəndi hər bir şəxs tərəfindən “tərcüməçinin pulsuz xidmətindən istifadə etmək hüququna” zəmanət verir. Dildən istifadəni ifadə edən bütün bu zəmanətlər cinayət istintaqının münasibətlərinə şamil edilir. Siyasi və vətəndaş hüquq haqqında Beynəlxalq Paktın 14-cü maddəsinin 1-ci bəndinə əsasən, müxtəlif növlü qanuni istintaq bərabər hüquqluluq şərtinə görə ədalətli hesab edilməlidir. Dil seçiminə şərait yaradan bu əlaqə, dövlətin ədalət məhkəmə siyasətinin həyata keçirilməsinə zəmanət verməlidir.

Azlıqların dili və regional dillərin müdafiəsi haqqında Avropa Xartiyasının 7-ci maddəsinin 1-ci bəndində qeyd edilmişdir ki, dövlətlər öz siyasətini, qanunvericiliyini və təcrübəsini “regional

dillərin mədəni zənginliklərin ifadəçisi“ və “regional dillərn tətbiq edilməsi və qorunması məqsədilə qəti fəaliyyətin həyata keçirilməsi“ prinsiplərinə əsaslandırılmalıdır. Avropa Xartiyasının 7-ci maddəsinin 4-cü bəndinə əsasən, “regional dillərə və azlıqların dilinə münasibətlər üzrə siyasəti müəyyən edərkən, tərəflər bu dilləri tətbiq edən qrupların tələbat və arzularını nəzərə almalıdırlar“. Bundan əlavə, Çərçivə Konsepsiyasının 15-ci maddəsində qeyd edildiyi kimi, dövlətlər “milli azlıqların tərkibinə daxil olan şəxslərin ölkənin mədəni, ictimai və iqtisadi həyatında və onlara aid olan dövlət işlərində iştirakını təmin etməlidirlər“. Yuxarıda sadalanan standartları nəzərə alsaq, belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, dövlətlər imkan dairəsində milli azlıqların tərkibinə daxil olan şəxslərin məhkəmə prosesində (cinayət, vətəndaş və ya inzibati məhkəmə) ana dilində danışmasına zəruri şərait yaratmalıdırlar.

- 19) Vasitəsizlik və sadəlik məhkəmə prosesində insan hüququnun müdafiəsinin əlverişli elementidir. Məhz buna görə də milli azlıqların dilinə uyğun fəaliyyət göstərən məhkəmə proseslərinin çoxluğu, ədalət məhkəməsinin işini bu şəxslər üçün bu şəxslər üçün sadələşdirir. Regional dillər və azlıqların dilinə uyğun həyata keçirilməlidir. Avropa Şurasının Parlament məclisinin 101-ci tövsiyəsinin 7-ci maddəsinin 3-cü bəndinə əsasən, “milli azlıqların çoxluq təşkil etdiyi regionda, milli azlıqların nümayəndələri öz ana dilindən inzibati orqanlar, hüquq orqanları və məhkəmə ilə münasibətləri zamanı, istifadə etmək hüququna malikdirlər“. Buna müvafiq olaraq, dövlətlər məhkəmə orqanlarının işçilərini təhsilini artırmaq siyasətini tətbiq etməlidirlər.

AZADLIQDAN MƏHRUM EDİLMƏ

- 20) Avropa Şurası tərəfindən qəbul edilən, həbs olunan şəxslərə qarşı münasibətlər üzrə BMT-nin minimal standart qaydalarının 51-ci qaydasının 1-ci və 2-ci maddəsində qeyd olunmuşdur ki, həbs olunan şəxslərin həbsxananın inzibati işçiləri tərəfindən başa düşülməsi zəruridir. Say çoxluğu hüquqbərabərlik prinsipinə əsasla-

naraq milli azlıqların tərkibinə daxil olan şəxslərin çoxluq təşkil etdiyi regionlara şamil edilir.

- 21) Həbs olunmuş şəxslərə qarşı münasibətlər üzrə BMT-nin minimal standart qaydalarının 37-ci qaydası və Avropa Şurası tərəfindən qəbul edilən Həbsxanalar haqqında Avropa Nizamnaməsinin 43-cü maddəsinin 1-ci bölməsi, həbs olunan şəxslərin öz ailəsi, dostları və ya təşkilatların nümayəndələri ilə əlaqə saxlamaq hüququnu dəstəkləyir. İnsanın bu növ hüququnun əhəmiyyətli olması ilə əlaqədar olaraq, ictimai yerlərdə ana dilindən istifadə etmək və söz azadlığı hüququ qanun məhdudiyyətləri çərçivəsində dövlətin hakimiyyət orqanları tərəfindən rəğbətlə qarşılmalıdır. Bir qayda olaraq, həbs olunan şəxslər digər dustaqlarla və ya görüşə gələn şəxslərə ana dilində yazılı və şifahi şəkildə münasibət saxlamaq hüququna malikdirlər. Buna baxmayaraq, cinayətə görə həbs edilən şəxslərin azadlığı və insan hüquqları qanuni əsaslarla məhdudlaşdırıla bilər. Bu məhdudiyyətlərin əsas məqsədi ictimai təhlükəsizliyin beynəlxalq vasitələrlə təmin etməkdən ibarətdir. Təcrübədə dustaqlar tərəfindən dil hüququndan istifadə edilməsi, onların ana dilinin tətbiq olunduğu yerdə saxlanmasına şərait yaradır.

